

Соціальна компетентність у контексті професійної діяльності державної служби: парадигма дефініцій

О.Ф. Король

кандидат психологічних наук, завідувач кафедри психології та моніторингових досліджень, Кримський республіканський інститут післядипломної педагогічної освіти

У статті розкрито й обґрунтовано авторську позицію щодо визначення поняття «соціальна компетентність». Розглянуто основні теоретико-методологічні позиції в розумінні феномена «компетентність».

В статье рассмотрена и обоснована авторская позиция относительно понятия «социальная компетентность». Рассмотрены основные теоретико-методологические позиции в понимании феномена «компетентность».

In the article the author position in relation to a concept of «Social competence» are considered and grounded. Principal theoretical-methodological items in understanding of the phenomenon «competence» are considered.

Ключові слова: соціальна компетентність, компетентнісний підхід, професійна компетентність, комунікативна компетентність, державна служба.

Постановка проблеми

Проблема дослідження соціальної компетентності особистості обумовлена низкою причин: орієнтацією сучасного суспільства на відкритість, інтеграцію, демократизацію відносин, об'єднання зусиль усіх суб'єктів соціальної взаємодії для вирішення завдань, що забезпечують умови для успішної побудови незалежної, демократичної, правової держави, реформування сфер її політичного та соціально-економічного життя. Цей успіх буде залежати в першу чергу від процесу реформування системи державного управління, у якому ключова роль належить ефективності роботи співробітників державної адміністрації, здатних вибудовувати відносини та вести соціальний діалог в умовах різних укладів життя, економічних специфікацій, культурних традицій, професійної діяльності.

Успішність орієнтації державних службовців у соціальному середовищі пов'язана з дослідженням феноменології процесів, що забезпечують як осмислення їхніх зв'язків із зовнішньою реальністю, так і з аналізом процесів, у ході яких така реальність конструюється та реалізується в ді-

яльності. До таких феноменів, на наш погляд, належить соціальна компетентність, що визначається цілями, завданнями та змістом професійної діяльності співробітників держадміністрації як передумовами їх успішності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Соціальна компетентність як складне, багатокомпонентне, міждисциплінарне поняття визначається в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників за допомогою різних дефініцій. Опис змісту цього поняття має нестрогий характер і відрізняється за обсягом, складом, семантичною та логічною структурою. Зокрема, вивчалися особливості комунікативної компетентності (Г. Андреева, А. Корсаковський, М. Обозов, Х. Теджфел, С. Фрейзер, А. Хараш, П. Шихарев, А. Юревич); механізми соціальної перцепції, що обумовлюють ефективність взаємодії людей (В. Агеев, Г. Андреева, О. Бодальов, І. Кон, Б. Паригін, Т. Хайдер, В. Ядов); проблеми підвищення точності міжособистісного сприймання, розвитку соціальної перцепції в комунікативному процесі (А. Бандура, М. Герберт, М. Даннет, К. Девіс, О. Донцов,

Г. Келлі, Дж. Кемпбелл, Р. Кричевський, К. Левін, Л. Петровська, З. Фрейд); особливості соціально-комунікативної компетентності, міжособистісного сприймання в різних сферах життєдіяльності та спілкування людини (В. Агєєв, Г. Андрєєва, Т. Базаров, О. Бодальов, Л. Гозман, Е. Зеєр, І. Зимня, Я. Коломінський, Р. Кричевський, Н. Куніцина, С. Максименко, М. Пірен, А. Свенцицький, В. Семиченко, Е. Семанюк, С. Чернова, В. Циба, Н. Чепелева, Ю. Швалб, Ю. Шерко, Т. Яценко тощо).

Безсумнівно, розроблення компетентнісного підходу в дослідженнях, присвячених різним видам діяльності, у тому числі й професійної, сприяла появі в науковій літературі великої кількості визначень компетентності. Питання компетентності державних службовців розглядаються в працях Л.М. Захарової, А.І. Іонової, О.І. Пономарьова, Ю.О. Тихомирова та інших. Теоретичним підходам до дослідження інформаційно-комунікативної складової державного керування присвячено роботи П.І. Візира, В.Є. Козловського, В.О. Кулінченко, Ю.І. Матвеєнко. Проблема компетентнісного підходу в освіті знаходить своє вирішення в роботах О.М. Афанасьєва, О.Г. Бермуса, Е.Ф. Зеєра, Ю.Г. Татура, Ю.В. Фролова, В.Д. Шадрикова.

Ознаки прояву компетентності найчастіше описуються за допомогою слів «ефективність», «адаптивність», «досягнення», «успішність», «розуміння», «результативність», «володіння», «якість» і «кількість». Поняття «компетентність», «компетенція» можуть трактуватися як сукупність (система) знань у дії; особистісна риса, властивості та якості особистості; як критерій прояву готовності до діяльності; здатність, необхідна для вирішення завдань і одержання необхідних результатів роботи; інтегрована цілісність знань, умінь і навичок, що забезпечують професійну діяльність, здатність людини реалізувати на практиці свою компетентність, мотивована здатність; навчання, навички, досвід (інтеграція в єдине ціле засвоєних людиною окремих дій, способів і прийомів

вирішення завдань), а також мотиваційна й емоційно-вольова сфери особистості; виявлені нею на практиці прагнення та здатність (готовність) реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід, особистісні якості тощо) для успішної творчої (продуктивної) діяльності в професійній і соціальній сферах, усвідомлюючи її соціальну значимість і особистісну відповідальність за результати цієї діяльності, необхідність її постійного вдосконалювання.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Залишається відчутним відсутність інтеграції накопиченого досвіду дослідження соціальної компетентності в моделях і практиці управління соціальними системами.

У філософсько-методологічному плані джерело складності вивчення проблеми пов'язане з недостатньою розробленістю наукового методу дослідження онтології соціальної компетентності, диференціацією базових концептів і визначенням співвідношень і взаємодій базових понять.

На теоретико-методологічному рівні вивчення соціальної компетентності стикається з поліваріантним тлумаченням. Існуюча контекстуальна різноманітність змісту поняття «соціальна компетентність» є природною, але вона не дає змоги продуктивно використовувати досягнення різних наукових підходів у рамках одного проблемного поля й, що особливо важливо, перешкоджає подальшому розвитку теоретичних уявлень із цього питання. Шлях до вироблення єдиного теоретичного контексту проходить, з одного боку, через системний аналіз наявних у науці підходів, а з іншого – через поглиблене теоретичне розроблення проблеми.

У науково-методичному плані проблема ускладнюється недостатньою вивченістю феноменології соціальної компетентності групового суб'єкта, у тому числі й у сфері державного управління, а також основи його виміру. Це спонукає до пошуку нової схеми експериментального дослідження особливостей соціальної компетентності суб'єктів державного управління.

У дослідницько-прикладному плані складність проблеми полягає в тому, що більшість спроб вивчення соціальної компетентності відрізняється в основному педагогічною редукцією та невключенням у контур дослідження всієї складності, багатомірності та неоднозначності її трактування. Компетентнісний підхід до процесу та результату державного управління дає змогу уточнити не тільки пріоритетні напрями в модернізації організаційної структури державної служби, створити нові моделі суспільного управління, а й виявити психологічні чинники підвищення ефективності реформування держслужби в системі державного управління.

Таким чином, на більшості рівнів наукового дослідження залишається не вирішеною проблема вивчення змісту та форм прояву соціальної компетентності як чинника у функціонуванні системи державної служби.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз наукових категорій, що співвідносяться з категорією «соціальна компетентність» у процесі професійної діяльності співробітників державної адміністрації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Наша позиція стосовно вивчення соціальної компетентності ґрунтується на тому, що цей феномен припускає певний обсяг знань і рівень сформованості вмінь і навичок, що дають змогу особистості адекватно орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, об'єктивно оцінювати себе та людей, здійснювати самоаналіз і самоконтроль, прогнозувати поведінку інших, формувати необхідні відносини й успішно впливати на них, виходячи зі сформованих умов.

Аналіз наукової літератури показав, що проблема висвітлення феномена соціальної компетентності ще не отримала свого вичерпного аналізу, тому категорія «соціальна компетентність» широко трактується та співвідноситься з іншими науковими категоріями. Так, наприклад, неоднознач-

ність визначення «соціальна компетентність» перш за все пов'язана з використанням понять «компетенція» (competence) і «компетентність» (competency). Подекуди ці терміни вживаються як синоніми, але здебільшого компетенція розглядається як здатність здійснювати діяльність відповідно до соціальних вимог і очікувань, а компетентність розуміється як міра освоєння компетенції [1]. Крім того, поняття «соціальна компетентність» часто співвідноситься й ототожнюється з «соціально-психологічною компетентністю». На думку С.П. Архипової, соціально-психологічна компетентність є інтегральним показником особистісного розвитку, фактором самоактуалізації, що стимулює самореалізацію особистості [2, с. 17]. Головний акцент у концепції А. Гудзовської зосереджений на розумінні компетентності як соціально-психологічної зрілості, як здатності особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми, як уміння правильно визначати психологічні особливості людей [3, с. 18].

З позиції Л.А. Петровської, Л. Лепіхової соціально-психологічна компетентність є комплексом когнітивних здібностей особистості, спрямованих на пізнання партнерів спілкування та психологічних особливостей процесу комунікації в цілому [4; 16].

Ще одна традиція, яка трактує соціально-психологічну компетентність як певний рівень розвитку комунікативних якостей особистості, уміння попереджати та розв'язувати конфлікти тощо, пропонується в концепції А.В. Євсєєва, О.В. Софронова, І.Н. Нікітіної [5]. Трактуювання зводиться до категорій «комунікативність», «конфліктність», «розв'язання спеціальних завдань», оскільки дослідників цікавила соціально-психологічна компетентність керівника, тобто його особистісна відповідність об'єктивним вимогам посадових обов'язків [5, с. 25].

Отже, соціально-психологічна компетентність враховує психологічні складові особистості: цінності, мотиви, настанови, переконання, здібності тощо, але, як

і будь-який вид компетентності, проявляється в діяльності, зокрема, як і соціальна, проявляється в міжособистісних відносинах.

Діалектичний зв'язок між соціальною компетентністю та професійною компетентністю розглядали В.В. Камаєва, Н.В. Кузьміна, Л.М. Мітіна, С.С. Рачева та інші [6-8]. Автори трактують ці феномени як спеціальні знання та вміння, необхідні для здійснення певної професійної діяльності. Крім того, існує підхід Н.В. Дементьєвої в аналізі соціальної компетентності, яка розуміє професійну компетентність як глибоку обізнаність фахівця з умовами й технологіями вирішення проблем, що виникають, уміння професійно грамотно реалізовувати свої знання на практиці [9, с. 115].

На думку Р.Х. Гільмеевої, професійна компетентність – це здатність людини, в основу якої покладено її досвід і знання, уміння ефективно розв'язувати завдання, що відносяться до сфери її професійної діяльності [10, с. 6-7].

Зазначимо, що професійна компетентність визначає ступінь знань фахівця у своїй професійній діяльності, яка може бути обмежена низкою спеціальних питань. Тому категорії «соціальна компетентність» і «професійна компетентність», як і «професіоналізація» та «професіонал» не є синонімічними. На наш погляд, особистість може бути професіональною, але не компетентною людиною, або, навпаки – особистість не є професіоналом, але є компетентною в якому-небудь питанні чи соціальній ситуації.

Близькими до вказаних підходів є погляд С.С. Фіранера, який вважає, що поняття «соціальна компетентність» невід'ємне від поняття «професійна компетентність» [3]. Більше того, О.Г. Малая, Н. Гарашкіна стверджують, що становлення соціальної компетентності особистості неможливе поза формуванням її як фахівця-професіонала, де основою розвитку соціальної компетентності є теорія та практика безперервної освіти [11, с. 15; 12, с. 82], і таким чином ставлять формуван-

ня соціальної компетентності в залежність від формування професійної компетентності, розглядають соціальну компетентність як складову професійної.

Однак, резюмуючи вищевикладене, можемо сказати, що ці поняття не можуть бути тотожні: поняття «соціальна компетентність» має більшу парадигму, а професійна компетентність є лише складовою соціальної. Компетентність особистості в соціальному середовищі визначає не лише професійність, а й інші, наприклад, особистісні та соціальні фактори.

На думку О.І. Холостової, компетентність у спілкуванні означає володіння комплексом особистісних можливостей, один із показників психологічної зрілості та компетентності. Основою комунікативної компетентності є соціальний інтелект [13 с. 130].

Низка науковців вважає синонімічними терміни «соціальна компетентність» і «соціальна зрілість», або максимально наближує їх один до одного. Так, наприклад, А.О. Реан, Н.В. Кузьміна визначають «соціальну зрілість» як таку, що досягла свого найвищого розвитку, систему знань про соціальну дійсність та власну особистість, яка дає змогу людині адекватно адаптуватися, приймати рішення зі знанням справи, враховуючи ситуацію, що склалася [6]. Крім того, А. Поздняков під соціальною зрілістю розуміє сукупність компетентностей: громадянську, побутову, комунікативну та компетентність у сфері саморегуляції та самостійної пізнавальної діяльності [6, с. 58]. Дослідник О.М. Михайлов вважає, що формування зрілості – це розкриття та розвиток потенційних можливостей особистості [6, с. 59-60]. Наявність соціальної зрілості гарантує певні якості особистості, що мають суттєвий вплив на саморегуляцію поведінки.

Результатом становлення соціальної зрілості особистості Л.І. Божович вважає:

- сформовану «картину світу» особистості, установки, стереотипи, цінності;
- адаптованість особистості;
- соціальну ідентичність.

У концепціях Ю.М. Жукова, Л.А. Пет-

ровської, П.В. Растяннікова поняття «комунікативна компетентність» і «компетентність у спілкуванні» прирівнюються і розглядаються як здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з людьми [14]. Учений Ю.М. Ємельянов вважає, що комунікативна компетентність – це здатність людини брати на себе та виконувати різні соціальні ролі, уміння людини адаптуватися в різних ситуаціях, вільне володіння вербальними та невербальними засобами спілкування [15]. Базовою основою формування комунікативної компетентності також є соціальний інтелект. Крім того, Є.В. Мельник до проявів комунікативної компетентності відносить уміння людини організовувати міжособистісний простір у процесі спілкування з людьми [6]. На думку З.Н. Кажанової,

до комунікативної компетенції належить комплекс мовних засобів, необхідних для усного та письмового спілкування, і здатність встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми [16, с. 17-18].

Висновки

На основі проведеного теоретико-методологічного аналізу нами зроблено висновки про те, що соціальна компетентність припускає певний обсяг знань і рівень сформованості вмінь і навичок, які дають змогу особистості адекватно орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування, об'єктивно оцінювати себе та людей, здійснювати самоаналіз і самоконтроль, прогнозувати поведінку інших, формувати необхідні відносини й успішно впливати на них, виходячи зі сформованих умов.

Література

1. Хасан Б.И. Психология конфликтов и переговоры. Учебное пособие / Б.И. Хасан. – М. : Академия, 2004. – 360 с.
2. Архипова С.П. Професійна компетентність і професійність соціального працівника : сутність і шляхи розвитку // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – лютий-березень 2004. – № 2. – С. 17-22.
3. Фиранер С.С. Формирование ответственности как составной части компетентности в процессе непрерывного образования взрослых. Тезисы к семинару : Функциональная неграмотность и профессиональная некомпетентность как факторы риска современной цивилизации и роль непрерывного образования взрослых в их преодолении. 25-29 июля 1990 г. / С.С. Фиранер. – Л., 1990. – С. 104-105.
4. Малая О.Г. Развитие социальной компетентности личности в условиях корпоративной культуры : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 19.00.05 / О.Г. Малая ; Московский государственный университет культуры и искусств. – М., 2005. – 23 с.
5. Петровская Л.А. Компетентность в общении / Л.А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм особенности управленческих способностей личности руководителя: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Н.В. Кузьмина ; АПН РСФСР. – М. : РАГС, 2006. – 199 с.
7. Лепіхова Л. А. Соціально-психологічна компетентність у психологічній взаємодії / Л. Лепіхова // Вища освіта України. – березень 2004. – № 3. – С. 24-26.
8. Спенсер Л.М. Компетенции на работе / Л.М. Спенсер, С.М. Спенсер ; перев. А. Яковенко. – М. : НІРРО. 2005. – 379 с.
9. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 1990. – 112 с.
10. Гончарова-Горяньська М. Соціальна компетентність : поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів / М. Гончарова-Горяньська // Рідна школа. – червень 2004. – № 7-8. – С. 18-23.
11. Гильмеева Р.Х. Развитие профессиональной компетентности учителей в системе повышения квалификации / Р.Х. Гильмеева // Методист. – сентябрь-октябрь 2002. – № 5. – С. 6-7.
12. Никитина С.В. Становление социальной компетентности старшеклассников современной общеобразовательной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С.В. Никитина ; Омский государственный университет. – Омск, 2004. – 214 с.

13. Життєва компетентність особистості / Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков, Г.М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.
14. Жуков Ю.М. Введение в практическую и социальную психологию / Ю.М. Жуков, Л.А. Петровская, О.В. Соловьёва. – М. : Смысл, 1996. – 373 с.
15. Емельянов Ю.Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / Ю.Н. Емельянов ; Ленинградский государственный университет. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 38 с.
16. Кажанова З.Н. Специфика формирования профессиональных компетенций в процессе адаптации студента к учебно-технологической среде вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / З.Н. Кажанова ; Тамбовский государственный технический университет. – Тамбов, 2004. – 209 с.
17. Гарашикина Н. Диагностика профессиональной компетентности // Социальная педагогика. – март-апрель 2003. – № 4. – С. 24-25.
18. Зеер Э.Ф. Психология профессий : учебное пособие для студентов вузов ; 2-е изд., перераб. и доп. / Э.Ф. Зеер. – М. : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
19. Психологический словарь-справочник / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Минск : Харвест, 2004. – 576 с.
20. Равен Дж. Компетентность в современном обществе : выявление, развитие, реализация / Дж. Равен. – М. : Когито-Центр, 2002. – 260 с.
21. Рачева С.С. Развитие социальной компетентности студентов на основе проектного обучения в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. / С.С. Рачева : Санкт-петербургский государственный университет. – С.-Пб., 2003. – 191с.
22. Холостова Е.И. Технологии социальной работы / Е.И. Холостова. – М. : Инфра, 2003. – 400 с.